

61-21

Бембин Тимофей

ОДГ
ЦАГИН УЛС

Хальмг тег урднь хаана Эрээн харнгу гисн булгудин негнь бэснь лавта. Харнгу болдгнь — деернь наръ харл уга йовсар биш. Нарн нарад, өдр ирдг болвчн, угатя хальмгин бээдл-жирһлнь гегэрдг уга билэ. Тигэд чигн:

Халаста девлтэ,
Хөнглдг буршмгта,
Кеер хондг,
Кец дерлдг,
Увлин киитнд
Үмсхэр дутж,
Халун ханд,
Харлад шатж...

оньдин дөрвн цагт байн-нойна малын ард дахсн, арһан бархларн, теегэн муулж «хагсуһин хар шилинь» дуудсн йовдг бээсмн.

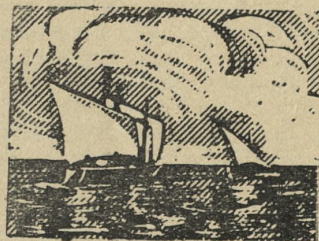
Ода тер тег биш. Эн өриннь байн зөөрэн илдкэд, өдр, жил ир-вэс улм сээхрэд, ясрад, эмтнь болхла мана алдр Төрскнэ олн келн ах-дүүһин өнр бүлд, коммунизм тосхлһна өргн хаалһар уралан йовж йовна. Эднэ байрнь дүүрнг, жирһлнь бээхтэ болв.

Иим сээхн, байрта жирһл бийнь ирсн уга. Энүг советск олн өмтн дээнэ һалвд, күч-көлснэ гүдүд, хортн чидлтэ болжахиг мед-лгө, көдлмш күнд гиж хооран цухрлго күцэв.

Тигэд, дээнэ жилмүдт залу-зөрмг кевэр ноолдж, терүнэ хөөн күч-көлснэ өөдөн үзмж бэрж, алдр долан жилин зура күцэлһнэ нүүрт йовх теегин үрдин — өдгө цагин баатрмудин тускар эн дегтрт келгджөнэ.

Бембин Тимофей

ОЧЕРКС

ХҮВРЛТ.

Шохин Омруг эргэд машин хурдлад нарад, ирм цацу, Михайловск селэнэ гермүд яралдад үзгдэд бээв. «Зөвөр өсөд бээжлм»,— гиж дотран сани, генткн чочн тусад,— ай, энд кезэ усн дала болж одла? — гиж сурх-лам, хажудм йовсн улс напар наад бөрлдж, «кир-кир» инэлдв. Урднь Чавчлһна хол бээсн һуурһл, усар дүүрж далваһад, кецэж йовх нарна сүл толянд гилв-далв гиж цээһэд, эргндөн мануртад бээнэ. Тигж чочл уга күн бээшго. Ниднин мел хагсу билэ.

Тер дарунь гилтэ усна көвөһөр гүүлгэд күрч ирүвдн. Эрг деернь күн йир элвг. Зөрмнь захс хахульдж бээнэ, зөрмнь өөмэд нарч ирсн, сууһад һаэхжэх бөөдлтэ. Би машинэс бууһад, цуһаралань мендлчкэд, хахуль хай-жах бичкн шар көвүнэс,— торну? — гиж сурн, хажуднь йовһн суув.

Шар көвүнэ ормд, зерглэд суусн залу тосж авад,— Ижлин уснд эс торхла, тигэд альд тордмб? — гиж хэрү бийэсм сурв. Ода яахв? Заһсн бөргджэһнь ил үзгд-жөнэ, тигчкэд Ижлин уснь бас медгджөнэ. Тигэд хажһр сурвр өгсндөн эмөһэд «Ю келдмб»,— гиж дотран санжаһад, келхэс.

— Тиимл болжана,— гивв.

Тигж бөөһэд залу генктн,— усн уга гидг— йир түрү юмн бээж,— гиж келчкэд, һанздан тэмк нерэд, һал кен, «саб-саб» гигэд, хойр-һурв сорж татад, «чирд-чирд» нүлмчкэд, цааранднь келв:

— 1957 жилин чилгч билэ. Ус орулхин тускар хург болхмж гисиг соңсад, би бас клубур одув. Ирхлә, күн

чикэтэ, хург эклчж. Өндр шар күн һарарн занһж бөө-
һэд келжэнэ. Тигэд терүнэ келснэс тодлсм эн:

— Жил ирвэс Көк теңсин усн татгдад, хагсад,
хээрлэд, гүн һазрар тасрад-тасрад нуурмуд үлдсмн.
Тедн ширгэд, теңсин көвөнәр бээсн эдл-ахус болн эмтн
усар түрэд бээсн учрар, правительств тер тоотиг тоолад,
канал малтад, Ижлэс ус орулх шиидвр һарһв. Шинж-
лэд, тоолад хэлэхлэ, Олян хажуһас, Ижлэс салсн Бах-
темир гидг һолас эклж канал малтгдх болв.

Тигэд, эн канал хуучн һолмудин ормар малтгдад,
Хорвт нуурар орад, терүнэсн Михайловск каналар усн
гүүһэд, тана селэнэ хажуд нур болхмн. Цааранднь ка-
нал хойр үзгэр салад, негнь, өмөрлэд, Каспийск хэлэ-
һэд малтгдхмн, наадкнь деешлэд, Оленичевд күрчкэд,
дакн өмөрлхмн. Каспийск, Оленичевск хойр канал Кра-
синск нуурт ирж ниилхмн. Эн нур — тогтагдх 10 нуу-
рин негнь — эргндэн 839 гектар. Теегт теңс болх бол-
жана. Красинск нуурас канал цааран һарад, зууран
һурвн нур тогтачкад, Каспийскд күрэд, цаарандан да-
вад, Актркин нур болхмн.

Эн тоотд правительств 21 сай арслн мөңг өгчэнэ.
Хөрн негн сай гихэс биш, келхд, нег үг эсий? Болдг
болвчн, кечкснэ хөөн кедү 21 сай ору өгнэ болһнач?—
гигэд залуһин хойр нүднь шам болж, намаг ю келхинь
күлөж шилтв.

Дакн намаг келчкчв гисэр адһж, — 83 миңһн гектар
һазр услгдн гижэнэ, терүнэ 59 миңһн гектарнь малын
идг болжана. Тигэд иим идгтэ болхла, 80 миңһ һар хөд,
2 миңһ һар бод мал өскх эв-арһ манд учрхмн. Дакад
каналин хойр хажуһар 2100 гектар сән һазрт тэрән
тэргдхмн. Теднэ 240 гектарнь сад болн виноград тэр-
лһнд өггдхмн. Каналин хойр амар болн нуурмуд эргү-
лэд 900 гектарт модд тэргдхмн.

Тоолхла, тэрэнэ урһц 15—18 центнер, зер-земшин —
150—180 центнер күрч, малын эдл-уш һурвн-дөрвн хол-
ванд өсхмн, — гиж залу келэд, «медж йов» гисэр нанур
хэлэв.

— Тигхлэ һурвн-дөрвн жилин эргцд 21 сай хэрү
авгдх кевтөм, — гиж би хөрүцв.

— Тиим болл уга. Ю келжэс күмбч? Саак кевөрн
уснь эмтэхн, өвснь көк болдг деерән һарч одвдн, — гиж
залу байрлж келв.

— Саак кевөрн гисн?

— Сүл 15—20 жилин эргцд игж хагсхас биш, — ги-
гэд залу эклэд туужлв:

— 1937 жилин намрар, усн ик ору цаг билэ. Би —
цергт насм туссн көвүн, Лаганд дота бийәр күрч болш-
го болад, арһан барад, хойр-һурвн холван хол бийнь,
деегер эргж күргүлсн болдв. Тер кевтән 1942 жилин
зунар, гертэсн һарч йовад, тавн жил шаху болад, һар-
тан шавта хэрж ирж йовлав.

Эддрхнэс кермәр Оляд өрлэ ирж һарн, көлгн хар-
һснд сууһад, Енкөг гидг селэнд буувв. Тендән цэ ууж
авчкад, цааран һарад йовув...

Тер хоорнд һарн хурдндан орад, бүрүлин гегән тасрж
йовна. «Мөнкрин һурвн толһаг» эрсднь давад, Бөкүнтэр
орад ирхлэм, зөвәр харһһутрад бээв. Тигх дутман
көлм һазрт күрч йовхш. «Бөкүнтин дару Амбүһин хол,
цань Зурмт» — гигэд санад орххнь, живр урһсн мет,
нисхдән күрч гиигрэд, седкләр адһад, үкс-үкс гиж алхад
йовнав.

Генткн өмнән хэлэхлэм, үрглжлэд цөөһэд бөөнэ.
«Усн татгдад, һол хагсв, тер... эн...» гигэд манахс бичдг
болвчн ода бийнь «Амбүһин Хол» урдк кевтән цөөһэд
бөөнөлм. «Удһна Цаһан» болхла, нег үлү болхугов», —
гиж санад, зөвүр уухһас шүһрцган өвдгин нүдцэ
шамлчкад, һарад йовув. Йовв-йовв — усн уга. Өвдгцэ ца-
һан элсн...

Тер кевтән эн жил күртл, күн, мал уга, уух усиг
машиһар хөрэд-һучад дуунад зөөж ууж бөөввдн.

Ода сана авч бөөнөвдн, тер бийнь кех көдлмш дала.
Намрлад Каспийскд усн күрх зөвтэ. Хөөтндән Олени-
чевск канал малтгдх. Тигэд Оля-Каспийск канал кевтән
дуусгдхмн.

Болв, мел усна «дая буслһад» бөөхм биш, каналд
көдлжэх цуг улсин тускар эс болвчн, нег көвүнэ тускар
аһрар келнэв. Нернь — Доржин Николай, хөр күрсн на-
ста, сийвгр тиим цогцта көвүн. Энүг Коля-экскаватор-
шик гилднэ.

Эн көвүн түрүн улсин негн болж тосхлtd ирлэ. Ти-
гэд, хойр жилин эргцд энүнэ экскаватор кедү хулсн,
зегсн, суха һурвар бүтү һазриг — ширкгинь ширкг
кевтнь, жөөлһинь жөөлһн кевтнь — сийчж, өвс хазсн
темәнэ күзүн кевтэ өкөһэд, түдүкнд авч одад асхчкад,
дакн өкөһэд, дакн өндөһэд... аһрар келхлэ, зураһан хойр
холваднь эс күцэсн өдр уга терүнд. Тиим баһ күүндән

үлү гидг болһамжта, һавшун. Һанцхн Коля — экскава-
торщик биш, энүг дахлцсн шамдһа-шулун, чадмг кө-
вүд-күүкд бас йир элвг. Харссн һолмуд дүүрэд, мелмл-
зэд, теегт теңгс гим нуурмуд дольгарад... ай юуһинь
келхв, Ижлин усн ундта бээхиг эврэн эс үзжәнч?! —
гидж залу үгән төгскв.

Хэләхнь: нуһсн-һалун уга зелләд, ард-ардасн дахл-
дад усчлдсн, тигж бээһэд булхлдад, һарч ирн хойр
далваган делж сажлдад, донһдлдна. Энд «шалд», тенд
«шалд» гигэд заһсд туульлдад, уснас зөвәр өөдән һарн
хәрү унад, чидл күрмгәрн дольга һарһад, тернь ик төгрг
болчкад, дүсэд баһра-баһра йовж, уг сүүлднь уга болад
одна. Усна уурар аһар йир цевр, киилэд оркхнь —
чееж серд гиж уудна.

Селәнә үкрмүд кеерәс ирлдэд, нуурин энтл хажуһас
ус уулдчкад, мөөрлдэд герән темцлдв. Тентл хажуднь
нег хош хөн бас уснд орад «нир-цар» гиж маальлдад,
түрүн толһан кец хэләһэд цувад һарч йовна.

«Иим ик хуврлт, иим ахр цагин эргцд болдв» гиж
санад, хэләһэд зогсж бээһэд, «Бумбин орнахн мет, киитн
булгин уста, көк девән өвстә» бээдг кевтәмт гихләм, за-
луд зөвәр таасгдсн бээдл һарад бээв; инәһэд, ду һарсн
уга, зуг мендләд, — Одакан бичә март — гиж нанд келәд,
герүрн һарв. «Одак» гиснь учрта. Түрүн харһж күүндх-
дән, мини йовсн кергим, кежәх көдлмшим медчкәд,
бичхләрн, нерим зуг бичә орул гиж сурла. Тигәд очеркд
неринь эс бичдгм тер. Умшачнр бичә өөлтн, ода яахв,
«келсн үг — керчсн модн» гидг, арһ уга.
